

О. М. Кравець

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Специфіка маргінального героя в американській літературі другої половини ХХ століття

Кравець О. М. Специфіка маргінального героя в американській літературі другої половини ХХ століття. Статтю присвячено дослідженню романної спадщини американських письменників єврейського походження С. Беллоу і Ф. Рота в аспекті національної ідентичності в умовах мультикультуралізму американської літератури, а також виявленню типологічних рис «маргінального» героя в романах зазначених письменників. Конфлікт маргінальної особистості зі «стандартизованим» світом зумовлює посилення її потреби у внутрішній і творчій свободі, прагнення «вийти за межі» і бунтарство. Герої С. Беллоу намагаються протистояти абсурдній дійсності, створюючи власний світ любові й співчуття. Персонажі романів Ф. Рота прагнуть подолати «внутрішню чужість» і вибирають шлях саморефлексії з метою віднайти особисту свободу, однак розчаровуються і залишаються у своєму замкнутому світі.

Ключові слова: маргінальність, маргінальний герой, роман.

Кравець Е. Н. Специфіка маргінального героя в американській літературі другої половини ХХ століття. Стаття присвячена дослідженню романного насліддя американських письменників єврейського походження С. Беллоу і Ф. Рота в аспекті національної ідентичності в умовах мультикультуралізму американської літератури, а також виявленню типологічних рис «маргінального» героя в романах зазначених письменників. Конфлікт маргінальної особистості з «стандартизованим» світом зумовлює посилення її потреби у внутрішній і творчій свободі, прагнення «вийти за межі» і бунтарство. Герої С. Беллоу намагаються протистояти абсурдній дійсності, створюючи власний світ любові й співчуття. Персонажі романів Ф. Рота прагнуть подолати «внутрішню чужість» і вибирають шлях саморефлексії з метою віднайти особисту свободу, однак розчаровуються і залишаються у своєму замкнутому світі.

Ключевые слова: маргинальность, маргинальный герой, роман.

Kravets O. M. Specificity of a marginal hero in American literature of the second half of the XX century. The present article focuses on both researching the novel heritage of the American Jewish writers S. Bellow and F. Roth from the point of view of national identities in the environment of American literature multiculturalism and revealing the typological features of the "marginal" hero in the above mentioned writers' works. The conflict of marginal personality with the "standardized" world predetermines strengthening of its requirement in internal and creative freedom, aspiration to "exceed boundaries" and rebelliousness. S. Bellow's characters try to resist absurd reality, creating their own world of love and sympathy. F. Roth's novels characters try to overcome "internal strangeness" and choose the way of selfreflection with the purpose of finding the personal freedom, however disappoint and remain in their reserved world

Key words: marginality, marginal hero, novel.

Поняття «маргінальності» й проблема «маргінального» героя набувають значущості в американській літературі з середини ХХ століття, оскільки пов'язані зі змінами в концепції американської культури загалом.

Актуальність нашої роботи визначається, по-перше, тим, що «маргінальність» дотична важливій проблемі американського суспільства — проблемі мультикультуралізму, яка у зв'язку з процесами світової глобалізації набуває все більшого значення і здобуває статус культурної, політичної й соціальної концепції.

Проблема мультикультуралізму в США пов'язана з феноменом «етнічного плюралізму» й одвічною проблемою «пошуків коріння», яка значною мірою тяжіє до образу «ри-

зоми», що передбачає переплетення й множинність первнів. Відповідно художнє відображення цих процесів у літературі потребує подальшого вивчення. По-друге, зазначені проблеми пов'язані з «поліжанровістю» американської літератури, а також тенденціями до «розмивання» чітких меж жанрів.

Мета статті полягає у виявленні рис маргінального героя в романах сучасних американських письменників С. Беллоу і Ф. Рота. Об'єктом дослідження є романи С. Беллоу «Герцог» і Ф. Рота «Випадок Портного». Методологічну основу дослідження складають роботи вітчизняних та зарубіжних учених, присвячених проблемам теорії та історії

літератури (Н. Висоцька [2], Т. Денисова [4], М. Новикова [7], М. Тлостанова [10] та ін.).

В середині ХХ ст. логоцентрична культурна парадигма змінюється на плюралістичну, яка пов'язана з феноменом культурного пограниччя. Відповідно в американській літературі простежується зміщення акцентів: поступово виокремлюється література, що порушує питання національних ідентичностей усередині мультикультурного соціального універсуму Америки [2; 5; 10].

Творчість Сола Беллоу (1915–2005) і Філіпа Рота (1933), представників третього покоління єврейських американських письменників, — оригінальне явище в американській літературі другої половини ХХ століття. В романістиці письменників знайшли відображення провідні тенденції доби: тяжіння до інтелектуалізації та філософської рефлексії, а також увага до питань національної ідентичності й етнічної своєрідності в умовах мультикультуралізму США, що зумовлює актуальність вивчення творів цих митців.

Процес становлення американської єврейської літератури дослідники поділяють на три періоди. Відповідно, визначають три покоління представників американської єврейської літератури, «одночасно присутніх у двох світах — суто єврейському і власне американському» (С. Фішман, О. Калужина): 1) перші три десятиліття ХХ століття (М. Антін, А. Єзерська, Л. Льюїсон, Д. Фрідман); 2) 1930–1950-і роки (Ч. Резніков, Дж. Епстейн, С. Берман, А. Кейзин); 3) 1950–1960-і — 2000-і роки (С. Беллоу, Е. Візель, Х. Голд, Б. Маламуд, Ф. Рот, Дж. Хеллер, Д. Шварц) [5:5].

У вітчизняному літературознавстві проблемам пошуків національної й конфесійної ідентичності, маргінальності героїв в творчості американських письменників присвячено роботи І. Бельцер, М. Бронич, Т. Венедиктової, Н. Висоцької, О. Калужиної, О. Механікової та ін.

Визначення категорії «маргінальності» належить американському соціологу Р. Парку, який увів його на початку ХХ ст. для позначення ситуації неадаптації іммігрантів до нових соціальних умов та виявлення її соціально-психологічних наслідків. Згодом сфери функціонування поняття маргінальності розширились, воно увійшло в обіг літературознавства, філософії та культурології.

Феномен маргінальності (від лат. *margo* — край, межа) пов'язаний із поняттями «межовий», «лімінальний». Витоки категорії маргінальності беруть початок із давньої опо-

зиції загальносвітової культури «свій/чужий» та похідних семантичних опозицій «центр/околиця, периферія», «сакральний/профанний» тощо, причому важливими є обидва складники опозицій.

Тільки існування «священного центру», культурного «дому», що існує хоча б у мріях і національно-релігійних «заповідях» (як це було з іудейським народом), забезпечує культурну невмирущість «емігрантам» [7]. Другий складник опозицій також є значущим, оскільки зумовлює соціальну прагматично-стабілізуючу функцію. Зародження й становлення нових соціальних структур і відносин відбувається саме на «периферії», через подолання «хаосу», коли змінюються орієнтири та відновлюється система цінностей (А. ван Геннеп, М. Еліаде, В. Тернер, В. Топоров).

Поняття літературний герой-маргінал на сьогодні визначається як «серединний», «амбівалентний», «межовий», що вживаються як синоніми (У. Аллен, О. Калужина, О. Механікова). Загалом поняття маргінальності припускає відсторонену, відчужену позицію героя щодо світу соціальних, релігійних і моральних цінностей. Маргінальність героїв може визначатися їхньою «внутрішньою чужістю» (Т. Агапкіна), що маркує етнічну й екзистенціальну інакшість.

Тотальний конфлікт маргінальної особистості з «механізованим», «стандартизованим» світом зумовлює посилення її потреби у внутрішній і творчій свободі, прагнення «вийти за межі», бунтарство та сприймання «лімінального» стану як повсякденного. Недосяжність очікувань, соціальне й духовне відчуження особистості призводить до того, що іронія та самоіронія постають основними способами світосприйняття.

Художній світ творів С. Беллоу представляє своєрідну «філософію в образах» [6:7]. В романах письменника «Пригоди Огі Марча» (1959), «Гендерсон, король дощу» (1959), «Герцог» (1964) зображено світ очима індивіда, що усамітнився і цілком віддався створенню власного світу шляхом рефлексії.

Герцог (повне ім'я — Мозес Елкана Герцог) — головний герой однойменного роману, за походженням єврей з російським корінням. Народившись у Канаді (Монреаль), він здобув освіту й «зробив кар'єру» в Америці. Мозес Герцог — професор, викладач, автор відомих праць з історії та філософії. Як особистість з витонченою духовною організацією й високим інтелектом, предметом власних наукових досліджень він обирає суголосний свій натурі напрям романтизму. Мозес, занурюючись

у минуле, намагався знайти витoki сучасного та майбутнього, встановити зв'язок часів, щоб минуле зробити міцним фундаментом для буття кожної людини і для людства загалом.

Художній часо-простір роману «Герцог» є «мозаїчним»: це знакові міста Америки та Європи середини ХХ століття, якими подорожує герой роману С. Беллоу в пошуках відповідей на онтологічні питання, намагаючись досягнути сенс людського буття. Здатність до постійної рефлексії провокує героя не тільки до аналізу «межових» ситуацій власного життя, але й до критики сучасних філософських ідей та вчень, до виявлення витоків споживацького масового суспільства США, до сумнівів щодо основних принципів «успішного» американського образу життя.

Домінування «єгоцентризму», прагматизму, конформізму в суспільному житті тогочасної Америки викликали протест інтелектуала Мозеса Герцога, наслідками якого були написані власноруч листи-звернення до рідних і близьких, живих і мертвих, президента, письменників, філософів, що залишилися невідправленими. «Що це значить, бути людиною? В місті. В столітті. В масі. Трансформованим наукою. Під владою сили. Предметом постійного контролю. В умовах суцільної механізації. Після краху радикальних надій. В суспільстві, в якому відсутня комунікабельність і девальвована особистість» [1:18].

Вируючий потік думок настільки захоплював професора, що він занурювався в «іншу реальність», втрачаючи над собою контроль, робив довгі паузи під час власних лекцій, відволікався на написання листів, в той час як аудиторія сиділа в очікуванні: «Якщо я втрачаю глузд, то нехай буде так, думав Мозес Герцог» [1:7].

Спроба Герцога вийти «за межі» поверхневих «механізованих» стосунків призводить до розірвання звичних комунікативних зв'язків із сім'єю, друзями, колегами, які зрештою заміщує віртуальне епістолярне спілкування. Невідправлені листи Мозеса до «інших» стають проявом відчуженої особистості, яка прагне подолати відчуження та віднайти самість.

Усталене й успішне життя відомого професора-гуманітарія несподівано руйнується. Мозес Герцог переживає «межову» кризову ситуацію і в особистому житті (два невдалих одруження, зрада другої дружини з другом; вважав себе люблячим, але поганим батьком, а власним батькам – невдячним сином), і в духовній та інтелектуальній сферах (усвідомлення власного духовного занепаду як особистості).

Герцог доходить висновків, що найважливішою для людини є категорія повсякденного існування, апелюючи до філософських ідей Паскаля і Монтеня. Відповідно герой віддає перевагу духовній наповненості повсякденного буття. Проте спроба героя налагодити особисте життя і вдруге створити шлюб із «сучасною діловою жінкою-інтелектуалом» (Маделін) зазнає краху. Замість очікуваного синтезу подружнього життя й інтелектуального партнерства брак обертається одночасно і трагедією, і фарсом для персонажа.

Рефлексія головного героя виступає рушійною силою сюжету. Листи-послання представляють своєрідну форму монологу свідомості Мозеса, який намагається осмислити важливі соціальні й філософські проблеми, знайти «певний інтелектуальний синтез ідей доби» [6].

Приєм «подвійного монологу» розподіляє структуру оповіді головного героя на два рівні: буття (спогади минулого) та ідей (існують незалежно), що виводить «особисте» на рівень загальнолюдського. Портретні характеристики також виявляють «двоїсту сутність» героя: у дзеркалі професор не може позбутися своєрідного двійника — «примари власного обличчя».

Мозес постійно відчуває стан «двоїстості», «розщепленої особистості», вдається до інтелектуального бунту, прагне переробити увесь світ, проте не має сил цього зробити. В романі осмислюється платонівська ідея щодо кохання як єдиної реальної сили, спроможної подолати смерть, надихнути людину на пошуки істини та змінити світ. Внутрішній конфлікт героя ґрунтується на неможливості дійти згоди зі своєю власною природою. Герцог постійно перебуває у пошуках сутності людини та її життя, онтологічних понять добра, життя, любові, смерті.

Головними проблемами творчості Ф. Рота є також маргіналізація як соціальне й духовне відчуження. Бунт головного героя проти масового суспільства, нівеляції особистості пов'язаний із загальним рухом нонконформізму. Персонажі творів Ф. Рота («Випадок Портного» (1969), «Професор бажання» (1977), «Контржиття» (1986)) виступають проти будь-яких стереотипів, проти домінування релігійних і соціальних табу. Герої письменника виявляють «внутрішню чужість» і до єврейського етносу, і до американського суспільства.

Герой роману «Випадок Портного», Алекс Портной, зображений також у «межовій» ситуації: віковій (тридцять три роки) та духовній (період зміни світогляду). Розчару-

вання в особистому житті провокують до втечі в Ізраїль, проте в цій державі він не позбавляється відчуття «чужості», як і в рідному місті Ньюарк.

Батьків Алекса хвилювала проблема збереження етнічної ідентичності, тому з дитинства в його сім'ї у вихованні сина неухильно дотримувались традицій іудаїзму, однак це приводить до протилежних наслідків: Алекс виступає проти нав'язуваних сімейних цінностей та релігійних традицій. Проте «американська дійсність» також не стала рятівною для героя. Намагання пристосуватись до американського образу життя (символами якого в романі виступають національна гра бейсбол, гамбургер, кохання до «справжніх» американок) зазнає краху, «американська мрія» залишилась нездійсненою для Алекса.

Таким чином, маргінальний герой Ф. Рота постає як «внутрішньо чужий», сторонній власному середовищу (традиційного єврейства) й середовищу американських громадян. Характерна риса світовідчуття письменника — це подвійна маргінальність персонажів, реалізована у відчуженні від етнічної культу-

ри (єврейства) і, водночас, від національної культури (американської) [5:9].

Маргінальність у творах Ф. Рота найчастіше реалізується за допомогою іронії. Іронізуючи над традиційними стереотипами єврейського етносу й американської культури, письменник водночас показує трагізм ситуації, що полягає в домінуванні релігійних і соціальних табу.

Отже, американські письменники єврейського походження С. Беллоу і Ф. Рот звертаються до екзистенціальної проблематики в пошуках шляхів до протистояння конформізму, подолання відчуженості й самотності особистості. Герої С. Беллоу намагаються протистояти абсурдній дійсності, створивши свій власний світ любові й співчуття. Персонажі романів Ф. Рота прагнуть перебороти «внутрішню чужість» і вибирають шлях саморефлексії, щоб знайти особисту свободу, але розчаровуються і залишаються у своєму замкнутому світі.

У цьому зв'язку, перспективу нашої роботи вбачаємо у подальшому виявленні типологічних рис «маргінальності» у творчості інших письменників.

Література

1. Беллоу С. Герцог : роман / С. Беллоу // Пер. с англ. В. А. Харитоновая; посл. А. М. Зверева. — М. : Панорама, 1991. — 352 с.
2. Висоцька Н. О. Єдність множинного. Американська література кінця ХХ — початку ХХІ століть у контексті культурного плюралізму : монографія / Н. О. Висоцька. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2010. — 456 с.
3. Высоцкая Н. А. Транскультура или культура в транс? [Электронный ресурс] / Н. А. Высоцкая // Вопросы литературы. — 2004 — № 2. — Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/voplit/2004/2/vys1.html>
4. Денисова Т. Н. История американской литературы ХХ столетия / Т. Н. Денисова. — К. : Довіра, 2002. — 312 с.
5. Калужина О. В. Творчість Філіпа Рота в контексті американської єврейської літератури другої половини ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.04. — «Література зарубіжних країн» / Калужина Ольга Володимирівна. — Сімферополь, 2013. — 20 с.
6. Механікова О. О. Філософська проблематика і жанрова природа романів Сола Беллоу 1940–1960-х років : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.04. — «Література зарубіжних країн» / Механікова Олена Олександрівна. — Сімферополь, 2010. — 20 с.
7. Новикова М. О. Міфи та місія. — К. : Дух і літера, 2005. — 432 с.
8. Парк Р. Культурный конфликт и маргинальный человек / Р. Парк // Общественные науки за рубежом. — Серия 11 : Социология. — М., 1998. — № 2. — С. 172–173.
9. Рот Ф. Случай Портного : [роман] / Ф. Рот; [пер. с англ. С. Коровина]. — СПб : Лимбус Пресс, 2003. — 288 с.
10. Тлостанова М. В. Проблема мультикультурализма и литература США конца ХХ века. / М. В. Тлостанова. — М. : ИМЛИ РАН, Наследие, 2000. — 400 с.